

ДІЕСЛІВНІ ПРЕФІКСИ І ПОЗНАЧЕННЯ СПОСОБІВ ДІЇ

Статтю присвячено зіставному дослідженню мікросистем мовного вираження часо-просторових характеристик дієслівної дії в українській та англійській мовах. Кожен префікс має інваріантне значення як специфічне відношення між суб'єктом дії і певною точкою орієнтації відносин у просторі і часі. Видове протиставлення дієслів можливе і без префіксальних утворень; за допомогою аналогічного префікса утворюються дієслова доконаного і недоконаного виду.

Способи дії пов'язують з різними семантико-словотвірними групами дієслів, тісно переплітають з проблемами виду дієслова і часто їх плутають. А вид, у свою чергу, пов'язують із семантикою дієслів і їхніми префіксально-суфіксальними дериватами, що модифікують дію у її способи. Тому співвідношення виду, способів дії і семантики дієслів – важлива проблема, вирішення якої вимагає диференціації кожного з них.

Звернемо увагу на значення антонімічних пар префіксів, таких як *В-* і *Ви-*, *Від-* і *До-* та *Перед-* і *За-*, встановимо їх роль у позначенні способів дії та визначимо англійські засоби їх вираження.

Окремі аспекти цієї проблеми вже розглядали дослідники. Ю.Маслов відзначив, що С.Агрель вперше чітко відділив спосіб дії від виду у 1908 році. Дві форми слов'янського дієслова – перфективна та імперфективна – С.Агрель назвав формами виду, або *Aspekte. Aktionsarte* – спосіб дії, що виражається семантичними функціями префіксальних дієслів, які уточнюють, як саме відбувається дія, позначають спосіб її здійснення [9].

Л.Квітковська відокремила вид від способу дії і показала нерелевантність префіксів щодо утворення видових пар: вид – це лексико-граматична категорія парадигматичного, а спосіб дії – категорія синтагматичного аспектів. Тому видове протиставлення дієслів можливе і без префіксів, наприклад, *бути* – *бувати*, *дати* – *давати*. З будь-яким префіксом можуть утворюватися як дієслова доконаного виду, так і недоконаного, наприклад: *прожити*

– *проживати, записати – записувати*, тощо. Протиставлення тотожної семантики безпрефіксного дієслова недоконаного виду префіксальному є протиставленням різнопланових одиниць – парадигматичних і синтагматичних [6].

Дієслівні префікси не мають однозначного тлумачення щодо їх ролі, функції і значення в українській мові: “Дієслівні префікси є морфемами, під впливом яких дієслово змінює смислове або видове (або і смислове, і видове) значення” [10, 308]; “Залежно від семантики дієслова деякі дієслівні префікси втрачають реальне значення, перетворюючись на показники граматичних (видових) значень” [10, 310]; також дослідники розглядають дію (позначену префіксальним дієсловом) як “поширення дії чи ознаки по об’єкту” [5, 29].

З метою уникнення суб’єктивної оцінки дії префіксального дієслова потрібно враховувати власне значення дієслівного префікса. Як і відповідний прийменник, префікс позначає певний тип співвідношень у парадигматичному аспекті мови, де він (без суміжних слів) протиставляється іншим типам і тому має одне інваріантне значення цього типу. Зміст і смисл співвідношень визначаються відповідними об’єктами. Останні узагальнюються і визначають типи смислів префіксальних дієслів з обов’язковим врахуванням співвідносних об’єктів – суб’єкта дії та її основного об’єкта. Співвідношення між об’єктами у просторі екстраполюються на співвідношення між станами суб’єкта у часі.

Залежно від співвідносних об’єктів дієслова з префіксом *В-* утворюють чотири основні типи смислів співвідношень між об’єктами у просторі:

1) Співвідношення між об’єктами у просторі, де суб’єкт або об’єкт входить у наступний обмежений простір: *У двері влетів партизан* [8, 250]: A partisan burst into the hut [14, 87]; *Вступали у хату все нові гості* [7, 364]: New guests kept entering the cottage: [13, 41]; *Як ось увійшов до світлиці батько Пузач* [8, 84]: Just then old Puhach came into the living room [14, 70].

2) Утворення обмеженого простору навколо суб’єкта або об’єкта: *Під ногами в Івана кожний камінь вкривали рудаві мхи* [7, 319]: Each rock under Ivan’s feet was covered by soft and

silky reddish moss [13, 10]; *Кирило Тур прискочив і вхопив його за руку* [8, 84]: Kyrylo Tur who came running and stretched a hand out to Petro [14, 52]; *На одній садибі по дві-три хати втискується* [1, 46]: On a single farmstead two to three houses vied for space [12, 59].

3) Завершення дії без включення суб'єкта або об'єкта: (нейтралізація значення префікса): *Швидко ми вам хвоста окрутимо* [8, 30]: We'll show you what's what [14, 23]; *Три дні ганяюся за ним і не можу ввіймати* [1, 24]: I've been driving to his place for three days now, unable to catch up with him [12, 36]; *Украдено Череватівну з покоїв* [8, 59]: Miss Lesia had been abducted [14, 49].

4) Зміна розташування, стану суб'єкта або об'єкта щодо самого себе: *Встає на задні лаби ведмідь* [7, 324]: The bear rose on his hind paws [13, 14]; *Зараз батько Пугач із своїм чурою встав* [8, 93]: Old Puhach and his aide got up [14, 78]; *Хочеш, на коліна перед тобою впаду...* [1, 93]: If you like, I'll down before you on my knees [12, 109].

Відповідно чотири типи смислів співвідношень між станами суб'єкта або об'єкта в часі:

1) Включення суб'єкта або об'єкта у наступний стан існування в часі: *Рід у державу вростає* [1, 213]: But a family grows into a state [12, 16]; *Іван і сам умлівав од утоми* [7, 361]: Ivan, too, was fainting with exhaustion [13, 39].

2) Утворення наступного стану: *Той, хто так тебе улещував, душу тобі розколов* [1, 39]: This was the one who cajoled you, who tore your soul apart with fervent mumblings and sympathy... [12, 52]; *Великий жаль вхопив Івана за серце* [7, 343]: A great sorrow seized Ivan's heart... [13, 27]; *Та глибінь мовби втягувала, всю душу Єльчину втягувала, як вир* [1, 38]: The depth seemed to pull at her soul, as if in a vortex [12, 51].

3) Завершення дії без включення суб'єкта або об'єкта (нейтралізація значення префікса В-): *Дивляться мовчки на батька Пугача, чи не всміхнеться до них* [8, 92]: They gazed silently at their ...father Puhach, to see if he would say a gentle word or smile [14, 77]; *І вони не втратили жодного чоловіка за час свого*

відступу [11, 254]: ...they had not lost a single man in the retreat [15, 93].

4) Зміна стану суб'єкта або об'єкта щодо самого себе: *Коли хата востаннє і вкривалася, солома вляглася* [1, 20]: It was uncertain when the house was last thatched. The straw had settled, compressed by time... [12, 31]; *Чи встоїть же Петро против Кирила?* [8, 63]: Would Petro stand up to Kurylo? [14, 53].

Антонімічний префікс Ви- має чотири типи смислів співвідношень між об'єктами у просторі:

1) Суб'єкт або об'єкт виходить з попереднього обмеженого простору: *Викрадали вони з неволі невольників* [8, 58]: They abducted captives from the Turks [14, 48]; *З човна вивантажили важкі пакунки* [11, 212]: Heavy packages unloaded [15, 12].

2) Утворення обмеженого простору: *Прадід вигріб у землі затишну ямку...* [7, 225]: Greatgrandfather scooped out a snug hole in the sand... [13, 39]; *Їх вистроїли у дворі казарми...* [11, 232]: ... they were lined up in the garrison yard... [15, 53]; *... і нарешті вона (площа) ожила й виповнилася масою народу* [11, 252]: ...and then it suddenly came to life, overflowing with cheery multitudes who gushed out of every yard [15, 90].

3) Завершення дії без виключення суб'єкта або об'єкта (нейтралізація префікса Ви-): *Командир оглянув її і зараз таки вирядив до місця бою* [11, 269]: The Front Commander briefly inspected it and dispatched it to battle [15, 120]; *Може, чарчину вип'ємо на дорогу...* [11, 250]: Will you have one for the road with us? [15, 85].

4) Зміна розташування суб'єкта або об'єкта щодо самого себе: *Витягла шию і наслухала* [7, 359]: Tilting her head forward, she stood listening [13, 37]; *Сниться, може, йому котрась із тих, що на спартакіадах із стрічками та обручами вигинаються* [1, 20]: Perhaps he was dreaming of one of those girls he had seen at athletic meets, decked out in ribbons and gyrating with a hoop around his waist [12, 31]; *Піднімаються голуби над собором, як наче і собор витягують за собою* [1, 25]: The pigeons rise over the cathedral, seeming to drag it up with them [12, 37].

Наступні чотири типи смислів співвідношень між станами в часі характеризують:

1) Вихід з попереднього стану: *...вона вгадала вийти заміж сюди...* [1, 34]: ...she had moved here several years ago after marrying [12, 46]; *...увесь мир вибивсь був із-під ляхів на волю* [8, 72]: ...how they would liberate everybody [14, 62]; *Ну, виписавсь із куреня ... худобчину завів...* [8, 54]: He left it (Sich) and settled on a khutir near Nizhen... [14, 44].

2) Створення наступного стану: *...низовець викомпонує, вимізує і вже хіба лусне, а не покине своєї гадки* [8, 53]: They would rather die than change their minds though they may be set on strange things [14, 43]; *А Васюта Ніженський вимудрував щось на Сомка* [8, 14]: Vasiuta bribed the reverend gentleman [14, 8]; *...думав Шрам, якби Вкраїну на добру дорогу вивести ...* [8, 11]: Shram thought a great deal about ways to save Ukraine [14, 5].

3) Завершення дії без виключення (нейтралізація префікса Ви-): *Чисто виб'є сіна* [7, 352]: It will crush all the hay! [13, 33]; *Помовчавши, виповів Єльці причину...* [1, 32]: Remaining silent for a while, he told Yelka the reason ... [12, 109]; *Вибив з нього землю під відстойник?* [1, 59]: Gotten your land far a settling basing? [12, 74].

4) Зміна стану суб'єкта або об'єкта щодо самого себе: *На березі виріс натопт* [11, 226]: A crowd had grown on the beach [15, 43]; *Лице Шпачишине витялось у подиві* [11, 58]: Shpachukha's face became long with surprise [15, 72]; *... дерево по дереві виростало перед його очима* [7, 339]: ... trees sprung up one after another from the ground in front of him [13, 81].

Префікси *Від-* і *До-* утворюють по два типи смислів залежно від експліцитного або імпліцитного станів об'єкта, з яким суб'єкт дії розриває у випадку *Від-* або встановлює у випадку *До-* контакт.

I. 1) Встановлення контакту з експліцитним об'єктом у просторі: *Раптом до його вуха долетіло тихеньке дихання* [7, 362]: Suddenly a barely audible breath reached his ear [13, 39]; *Доскакує Сомко із Шрамом до провалля* [8, 65]: As Somko and Shram reached the ravine [14, 54]; *... самі доберемось скоріш до*

тайника [6, 61]: ... we'd better let him be and make our escape [14, 51].

2) Встановлення контакту з імпліцитним об'єктом у просторі: *Старий генерал допив молоко (до дна)* [11, 269]: The old general drank up his milk [15, 110]; ... *був вітер весняний, він доносить часом запахи озимини* [11, 258]: ... sometimes the wind wafted to us the smell of winter wheat [15, 101]; ... *ще й пляшечку перчаківки достала з полиці* [8, 90]: She also took down a bottle of pepper brandy from the shelf [14, 75].

II. 1) Розрив контакту з експліцитним об'єктом: ... *мати в тривозі одвертала од нього очі* [7, 316]: she would turn away from him in consternation [13, 9]; *Довелось відмовитись старому від своєї раціоналізації* [1, 8]: Втрата інформації; ... *а білі вівці одділяють його од Марічки* [7, 341]: ... white sheep scattered, separating him from Marichka [13, 25].

2) Розрив контакту з імпліцитним об'єктом: *Мати одвела її в кімнату* [8, 50]: Her mother took Lesia into another room [14, 41]; *Треба було його відвести в штаб* [1, 11]: You should have taken him to patrol headquarters [12, 22]; *Одчиняться ворота, він увійде туди* [8, 35]: The gate would open and receive him [14, 27].

III. 1) Встановлення контакту з експліцитними станами: ... *то наче аж до серця досяг її очима* [8, 50]: ... she shuddered [14, 41]; ... *од серця голосить і до плачу доводить* [8, 12]: ... he sang he raised his eyes as if to see things ordinary mortals could not with open eyes [14, 7]; ... *допекли козакам і самому поспільству до самого серця* [8, 18]: Yet none of these much helped the Poles who were hated by the common people [14, 12].

2) Встановлення контакту з імпліцитними станами: *Такого діда й чорт довбнею не доб'є* [11, 225]: The devil himself wouldn't get the best of this old gaffer! [15, 39]; *Допомогли тобі твої генерали?* [11, 210]: So, did your generals do you any good? [15, 9]; *Вони з поля повернули в гай, усяке зараз домислялось* [8, 6]: Whoever saw them turn that way must have guessed at once [14, 4].

IV. 1) Розрив контакту з імпліцитними станами: *Земля відтанула* [1, 32]: The earth had thawed [12, 44]; *Ждав, видно, що*

Єлька щось скаже на це, але вона відмовчалась [1, 43]: He paused, probably for Yelka to say something, but she was silent [12, 56].

2) розрив контакту з експліцитними станами: *Бригадир став відговорювати Катрю від її наміру* [1, 33]: The brigade leader began to dissuade her from such a step, promising [12, 45]; *Теплий Юрій одбирає од холодного Дмитра ключі світові* [7, 348]: Warm Iurii would take the keys of the world from old Dmytro [13, 30].

Антонімічна пара префіксів *Перед-* і *За-* характеризується різкою диспропорцією у синтагматичному аспекті: *Перед-* 4, що становить 0,43% та *За-* 92, тобто 99,57%. Різка розбіжність пояснюється специфікою значення префіксе *Перед-*: результативність співвідношення передування і сутність того, що передує, а саме предикативний стан суб'єкта – почуття, уявлення, бачення та інші суб'єктивні стани. Отже, суб'єктивна ймовірність, а не об'єктивне передування подій обмежує кількість дієслів з префіксом *Перед-*. Префікс *За-* позначає об'єктивні результативні співвідношення між двома точковими об'єктами у просторі або часі відповідно, один з яких перебуває за другим внаслідок завершення дії, спрямованої на реалізацію заданих співвідношень. Залежно від властивостей об'єкта можна виділити наступні смисли префіксальних дієслів: співвідношення між об'єктами у просторі, а саме *що за чим і по той бік чого*. Узагальнені властивості об'єктів визначають певний тип смислів.

1. За початковою точкою (лінією) обмеженого простору, тобто бути в обмеженому просторі: *Капітан доберман забрів у воду* [11, 240]: The Hauptman's dog splashed into the water [15, 67]; *Вона закопала сіль у мурависько і нині треба було все те звідти дістати* [7, 349]: She had buried salt in an anthill and now had to dig them up [13, 31].

2. Співвідношення за, по той бік чогось: *Ти мені грав, а я закладала свої руки тобі за шию* [7, 254]: I would wrap my arms around your neck [13, 35] – уточнення щодо наступного об'єкта свідчить про різні смисли префіксального дієслова.

3. Співвідношення за, по той бік нормативної відстані: *Рибалки купалися і запливали далеко в море* [11, 225]: The fishermen went to bathe and swam far out to sea [15, 32].

4. Співвідношення об'єкта у нормативному розташуванні щодо попередньої цілісної однократної дії: *Просила матір позаціпати кругом двері* [8, 51]: She begged her mother to bolt the doors [14, 42]; *Хтось колись тут за щось зачепивсь* [1, 51]: Someone once got hooked on something here [12, 15].

5. Співвідношення заміни одного об'єкта іншим: *Одного рибінспектора нібито замінено* [1, 64]: One of the fish-inspectors was supposedly replaced [12, 80].

6. Можливе співвідношення статичного або динамічного слідування одного об'єкта за другим. Проте у нашій вибірці не засвідчено.

Відповідно співвідношення у просторі екстраполюються на співвідношення у часі між суміжними станами. Особливістю тих співвідношень є абсолютна залежність якості стану від дії, через яку реалізується конкретний стан.

1. Вхід у обмежений простір – перехід у новий стан: *Панас заплакав од безсилої люті* [11, 215]: Panas burst into tears of impotent rage [15, 20]; *Отже, й Шрам засмутився душею* [8, 40]: Shram grew sad [14, 31].

2. Різка зміна положення у просторі (до можливої норми) – різка зміна стану (кінець дії): *Зціпив зуби й замовк* [7, 332]: Clench your teeth and be quiet [13, 19]; *Вітер затих* [7, 334]: The wind had died down [13, 21].

3. За, по той бік нормативної відстані – за, по той бік точки нормативної тривалості дії у часі: *Да й сам не постеріг, як задививсь на них* [8, 35]: Shram himself was attracted by what he saw [14, 27]; *Остра трава сильніше запахла* [7, 332]: The pungent upland grass gave off a strange fragrance [13, 20].

4. Вихід за, по той бік об'єкта – вихід за кінцеву точку у часі, тобто кінець дії або стану: *Не дурно Турову голову так заморочили дівочі очі* [8, 53]: I have never been under the spell of a woman before [14, 43].

5. Слідування одного об'єкта за другим – слідування одного об'єкта або стану за другим: *Прадід Данило випивав повну чарку і заїдав цибулею* [11, 223]: Greatgrandfather Danilo would down a whole glass and chase it with an onion [15, 35].

6. Заміна або заступництво одного об'єкта іншим – заміна одного стану іншим: *Алгоритми замінять музику слова* [1, 74]: Втрата інформації.

Завданням перекладу є не копіювання елементів і структур оригіналу, а схоплення їхніх функцій і відтворення їх засобами рідної мови. Для творів художньої літератури спільною домінуючою функцією є художньо-естетична функція мовлення. Головна мета будь-якого твору красного письменства полягає не лише в тому, щоб передати певні факти, а й у тому, щоб справити певне естетичне враження [4, 17].

Отже, дієслівні префікси означають конкретний тип співвідношень між об'єктами у просторі або послідовними станами суб'єкта в часі, а кожен префікс має власне інваріантне значення, що підтверджує недоцільність їх використання для творення доконаного або недоконаного виду дієслова, оскільки категорія виду можлива і без них.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що кожен дієслівний префікс позначає один і лише один узагальнений тип співвідношень і має одне інваріантне значення відповідного типу. Узагальнені співвідносні об'єкти, точніше – основний об'єкт – визначає смисл дієслівного префікса у супроводі з суб'єктом і об'єктом дії, вказуючи на спосіб перебігу даної дії: вхід або вихід суб'єкта чи об'єкта, контакт чи його розрив, початок чи кінець дії, надмірність слідування дії тощо.

1. Гончар О. Собор. – К.: Дніпро, 1989. – 270 с.

2. Гурская А., Гурский С. Сопоставление категориальных значений вида в русском и английском языках // Обучение профессиональному общению на русском языке иностранных студентов медицинского вуза. – Львов: Вища школа, 1985. – С. 46 – 55.

3. Гурський С. Значення і смисл слова // Іноземна філологія. – 1974. – № 3. – С. 13 – 15.

4. Зорівчак Р. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Львів: Вища школа, 1983. – 173 с.
5. Їльїн В. Префікси в сучасній українській мові. – К.: Вища школа, 1953. – 167 с.
6. Квитковская Л. Лексико-грамматические средства выражения значений некоторых русских глагольных приставок в современном английском языке / Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1980. – 18 с.
7. Коцюбинський М. Тіні забутих предків: У 3 т. – К.: Дніпро, 1965. – Т. 2. – С. 316 – 368.
8. Куліш П. Чорна Рада. Хроніка 1663 року. У 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – 317 с.
9. Маслов Ю. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии // Вопросы общего языкознания – Ленинград: ЛГУ им. А.А. Жданова, 1965. – С. 53 – 80.
10. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / Під ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 318 с.
11. Яновський Ю. Вершники. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 210 – 285.
12. Honchar O. The Cathedral: A novel / Transl. from Ukr. by Y. Tkach and L. Rudnizky. – Washington, Toronto, 1989. – 308 p.
13. Kotsiubynsky M. Shadows of Forgotten Ancestors: A novel / Transl. from Ukr. by M. Carynyk. – Littleton, Colorado. – 1981. – P. 9 – 43.
14. Kulish P. The Black Council: A novel / Abridged and transl. from Ukr. by George S.N. and M. Luckyj. – Littleton, Colorado. – 1973. – 125 p.
15. Yanovsky Y. The Horsemen: A novel / Transl. from Ukr. by S. Sinhayivsky. – K.: Dnipro Publishers, 1989. – 148 p.

Ванивская Оксана. Глагольные приставки и обозначение способов действия. Стаття посвящена сопоставительному исследованию микросистем языковых средств выражения пространственно-временных характеристик глагольного действия в украинском и английском языках. Каждая приставка имеет инвариантное значение как специфическое отношение между субъектом действия и некоторой точкой ориентации отношений в пространстве и времени. Видовое противопоставление глаголов возможно и без приставочных образований; с одной и той же приставкой образуются глаголы совершенного и несовершенного видов.

Oksana Vanivska. Verbal prefixes and ways of action. Due to space restriction only meanings and functions of verbal prefixes in

Ukrainian are discussed in this paper. Simple prepositions are known to be of the same origin and meaning underlying each respective type of correlating two objects both in space and time. The type forms the paradigmatic (invariant) meaning of the respective prefix while the two objects correlated determine the syntagmatic senses of the prefixed verbs. The latter, if generalized, constitute the main types of senses. Various relationships of the subject to the cardinal object indicate exactly the way (Actionsarte) the action is performed both in space and time. The property of the cardinal object is responsible for the types of senses.